

"SORGULAMA TOPLULUĞU" NUN FELSEFİ VE KAVRAMSAL TEMELLERİ

Merve Çakır Kaytancı
Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı
Felsefe Grubu Eğitimi Bilim Dalı
mervecakirkaytanci@gmail.com

Doç. Dr. Mehmet Ali Dombaycı
Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakóltesi
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
Felsefe Grubu Eğitimi Anabilim Dalı
dombayci@gazi.edu.tr

Özet

"Sorgulama Topluluğu" pek çok düşünürün fikirleriyle geliştirilmiş ancak Matthew Lipman tarafından felsefi sorgulama üzerine uyarlanmış bir öğrenme ortamıdır. Bu öğrenme ortamıyla toplulukla birlikte felsefi sorgulamayı gerçekleştirme, bunu gerçekleştirirken de eleştirel, yaratıcı, özenli düşünme biçimlerini geliştirmek amaçlanmaktadır. Öğrenme ortamında felsefi bir konuyu birlikte ele alması gereken bir topluluk ve bu topluluğun fikirlerinde ilerleyebilmesini sağlamak için de bir kolaylaştırıcı bulunur. Lipman'ın bu öğrenme ortamını oluşturmasındaki sebeplerden ilki, nüfusu sürekli artan dünyada sınıflardaki öğrenci sayılarının da artması ve bu mevcutlarla Sokrates' in yaptığı gibi iki kişinin diyalogu şeklindeki felsefi sorgulama faaliyetinin gerçekleştirilemeyecek olmasıdır. İkinci sebep ise öğrencilerin birbirlerinden öğrenmelerini ve bilgiyi beraber inşa etmelerini sağlamaktır. Böylelikle aynı anda pek çok öğrenci başkalarının deneyiminden öğrenme ve düşüncelerini diğer fikirlerle karşılaştırma fırsatını yakalayacaktır. Sorgulama topluluğunda amaç herkesin birbirinin "Sokrates"i olmasını sağlamaktır.

Bu çalışmada Matthew Lipman'ın "Sorgulama Topluluğu"na ve topluluğun kavramsal, felsefi temellerini oluşturan Sokrates, Leonard Nelson, C. Sanders Peirce ve Dewey'in düşüncelerine yer verilecektir.

Anahtar Sözcükler: Sorgulama topluluğu, toplulukla öğrenme, felsefi sorgulama, felsefe öğretimi.

PHILOSOPHICAL AND CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF "COMMUNITY OF INQUIRY"

Abstract

"Community of Inquiry" is a learning environment developed by the ideas of a great many thinkers but adapted by Mathew Lipman over philosophical inquiry. By means of this learning, it is aimed to carry out philosophical inquiry and to develop the forms of critical, creative and caring thinking while doing it. There is a facilitator for a community which must take a philosophical subject together in a learning environment and that this community must provide a progress in the views of this community. The first reason of Lipman in forming this learning environment is that the numbers of the students in classes in the world of which population is increasing and that the activity of philosophical inquiry cannot be carried out in a way of the dialogue of two persons with these total number just as

www.jret.org @ Her hakkı saklıdır. Dergide yayınlanan yazıların; intihal, etik ve diğer 21 tüm sorumluluğu yazara/yazarlara aittir.

Socrates did. The second reason is to make students learn from each other and build knowledge together. In this way, a great many students will have an opportunity to learn from others' experience and compare their views with other views. The purpose of the community of inquiry is to make everyone "Socrates" of each other.

In the current study, the views of "the Community of Inquiry" and of Socrates, Leonard Nelson, C. Sanders Peirce and Dewey forming the conceptual and philosophical bases will be taken place.

Keywords: Community of Inquiry, learning in community, philosophical inquiry, teaching philosophy.

GİRİŞ

Sorgulama topluluğu öğrenme ortamı, mevcudu giderek artan sınıflarda sınıfın neredeyse tamamına aynı anda sorgulama faaliyetini, öğrenciyi bizzat bu işin içine katarak yapabilmeyi sağladığı için öğretmenlerin düşünme becerilerini kazandırmasına fazlasıyla katkı sunan bir yaklaşımdır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasındaki en temel neden de bu yaklaşımın Türkçe literatüre kazandırılmasıdır. Konuyla ilgili Türkçe literatürde çok fazla doğrudan çalışma yer almamakta ve var olan çalışmalar da doğrudan Lipman'ın sorgulama topluluğu ile ilgili değildir ya da "Çocuklar için Felsefe" programını çalışma konusu edenler tarafından bir alt başlık olarak ele alındığı görülmektedir. Bu nedenle Lipman'ın sorgulama topluluğunu ele almaya başlamadan önce sıklıkla kullanılan bu yaklaşımın felsefi ve kavramsal temelleri belirlenerek Lipman'ın düşüncelerinin tarihsel kökenlerini belirlemek önemli adımlardan biri olacaktır.

Sorgulama topluluğu temelleri Sokrates'e kadar dayanan ve Lipman tarafından Çocuklar için felsefe programı bağlamında son halini almış olan bir öğrenme ortamıdır. Matthew Lipman kendinden önce gelen filozofların düşüncelerini çağımız problemlerine uyarlayıp, günümüz koşullarına uygun yöntemlerle sorgulama topluluklarının nasıl olması gerektiğini, temel ilkelerini, soru türlerini vs. belirleyen kişidir.

Gelişen dünyanın çok yönlü düşünen, bilginin sahibi değil üreticisi olan bireylere ihtiyacı vardır. Bilgiye çok kolay ulaşılabilen bir dünyada artık bilmek kendi başına önemli değildir, bildiğini eyleme dökülebilmek ya da bilgiyi dönüştürebilmek önemlidir. Bilgi her yüzyıl değişen paradigma ile birlikte farklı şekillerde algılanmaktadır. Geçtiğimiz yüzyılda "kazanılan, edinilen, ezberlenen" bir şey iken günümüzde "üretilen, keşfedilen, aranılan, dönüştürülen" bir şey haline gelmiştir (Aydın, 2001). Bu bilgiyi dönüştürebilme işi yalnız felsefe alanında değil her alanda ihtiyaç duyulan bir yeni dünya insanının tavrıdır. Bilgiyi işlemek ise yalnızca bir kişiyle değil toplumla yapıldığında ortaya çok daha farklı ve iyi sonuçlar çıkmaktadır. "Bir elin nesi var iki elin sesi var" atasözünde olduğu gibi sorgulama topluluğu öğrenme ortamı da bireyin sesinin başkalarıyla daha da güç kazandığını ve bu gücü ortaya koyabilmek için de toplumla bir arada olmak, tartışma kültürünü kazanmak gerektiğini savunur. Bu başarılı olduğunda ortaya demokratik bir toplum çıkacaktır ve ortak problem çözme becerileri kazanmış bu toplum sorunlara değil çözümlere odaklanacaktır. Sorgulama topluluğu bu yeni dünya düzeninin sorgulayan, öğrenen, anlamlandıran, aktif, eylem halinde, kendinin farkında olan, toplumda kendi olarak yaşayan, kendini ve toplumunu geliştiren bireyini yetiştirmeyi amaçlamaktadır.

Dünyada nüfusun giderek arttığı ve eğitim ortamlarının eskisinden daha da kalabalık öğrenciler topluluğundan oluştuğu görülmektedir. Sorgulama topluluğu bize bu kalabalık sınıflarla da sorgulama yapabilmenin mümkün olduğunu göstermektedir. Bunu yaparken Sokrates gibi her öğrenciyle tek tek sorgulama faaliyeti yürütmek ve öğretmeni başrole koymak yerine her öğrenciyi birbirinin Sokrates'i yapmayı ve birbirlerini sorgulamayı öğretmeyi amaçlar. Yani temel amacı "*kitlelerin eğitimi*"ni gerçekleştirmektir. Bu eğitimi gerçekleştirecek olan kurum okuldur. Okul, devlet ile aile arasında bir ara kurumdur. Bu ara kurumun çocuğu her yönüyle geliştirmeyi amaç edinmesi gerekmektedir. İnsanın çok yönlü bir varlık olduğu unutulmamalı, tek bir yönüyle geliştirmek için çabalanmamalıdır. Eğitim kurumlarının ve ailelerin sıklıkla düştükleri hatalardan biri çocuğun fen bilimleri ve formel bilimler alanında başarılı olmasının en önemli şeylerden biri olduğu algısıdır. Oysa okuma, anlama, yorumlama becerilerinin olmadığı yerde diğer alanlarda da başarının sağlanamadığı gözlenmektedir (Boz, 2018). Ayrıca eğitim çocuğun yalnızca bilişsel alanda değil duyuşsal alanda gelişmesini de sağlamalıdır. Lipman da tüm bunları göz önünde bulundurarak bireyin her alanda gelişmesini önemsemiştir. Bilgiyi kullanıp "iyi düşünme"ye ulaşacak bireyi yetiştirmek için yaratıcı, eleştirel, özenli düşünme boyutlarının geliştirilmesi gerekmektedir. Eleştirel ve yaratıcı düşünme boyutu bilişsel iken özenli düşünme boyutu duyuşsaldır.

Lipman'ın felsefi sorgulama topluluğunu oluştururken fikirlerinden en çok faydalandığı filozoflardan ilki Sokrates'tir. Sokrates soru sorma ve sorgulama faaliyetini M.Ö. 4. yüzyılda başlatan bir filozof olması bakımından önemli bir yere sahiptir. Sokrates'in yöntemini günümüze uyarlayan kişi ise Leonard Nelson'dur. Nelson, "Sokratik sorgulama yöntemi"nin ilkelerini ve kavramlarını oluştururken yalnızca Sokrates'in değil Kant'ın düşüncelerinden de yararlanmıştır. Sokratik konuşmayı sınıf içine ve eğitim alanına taşıyan Nelson'ın, sorgulama yöntemini eğitim alanıyla birleştirmesi kendinden sonra yapılacak çalışmalar için önemli bir adım niteliğindedir. Lipman'ın sorgulama topluluğunu oluştururken etkilendiği en önemli filozoflardan diğer ikisi de Charles Sanders Peirce ve John Dewey'dir. Peirce'in "*araştırmacılar topluluğu*" ve Dewey'in "*demokratik eğitim*"i doğrudan etkilendiği fikirler arasındadır (Kennedy, 2012).

YÖNTEM

Bu çalışmada literatürde "Sorgulama topluluğu öğrenme ortamı" ile ilgili yer alan çalışmaları incelemek amacıyla yöntem olarak "alanyazın incelemesi" kullanılmıştır. Bu yöntemin kullanılmasındaki en önemli sebeplerden biri sorgulama topluluğunun alanyazını anlamaya çalışmak ve bu konuyla ilgili olarak yapılacak çalışmalara temel oluşturmaktır. Çünkü araştırmacı ya da araştırmacılar alanındaki konunun temellerini anlamadan, sonrasında gelecek araştırmalarını geçerli argümanlarla temellendiremez. (Boote & Beile'den aktaran Randolph, 2009). Bu yüzden bu çalışma gelecekte "sorgulama topluluğu öğrenme ortamı" ile ilgili yapılacak çalışmalara rehberlik etme amacına hizmet etmektedir.

Sokrates

Sokrates sorgulama topluluğunun temeli sayılan sorgulama ve soru sorma faaliyetini ilk defa M. Ö. 4. yüzyılda başlatan filozoftur. Sokratik sorgulamayı da felsefe tarihine kazandıran Sokrates, bilginin insan zihninde doğal olarak var olduğunu ve uygun sorular sorularak bu bilgilerin açığa çıkarılabileceğini iddia eder. Bu yüzden onun yöntemi bu var olan bilgileri açığa çıkarabilmek amacıyla soru ve sorgulama üzerine kuruludur. Onun yönteminin temel amacı bireylerin potansiyellerini keşfetmesini sağlamaktır. Bu keşfetme süreci kişiyi kendini tanıma ve anlamaya ulaştıracaktır. Sokrates'in üzerinde

en çok durduğu, Delphi tapınağının da girişinde yazan "*Kendini bil*" ifadesi, insanın kendini arama ve anlama çabasının bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır (Aydın'dan aktaran Demirci, 2007).

Sokrates'in sorgulama yönteminin temeli, iki insan arasındaki karşılıklı fikir değiş-tokuşuna ve diyaloga dayanır (Demirci, 2007). Bu diyalogların içeriğine ve yapısına Platon'un Diyaloglar ve Sokrates'in Savunması eserleri aracılığıyla ulaşılmaktadır ve burada Sokrates'in farklı kişilerle kavramlar üzerinden yaptığı konuşmalar yer almaktadır. Bu konuşmalarda Sokrates muhatabının ele alınan konuyla ilgili bilgilerini uygun sorular sorarak açığa çıkarmaya çalışır. Diyalogların sonunda muhatapları aslında bildiklerini iddia ettikleri şeylerin öyle olmadığını anlar, bilgilerinin yanlışlığını ve hatalı akıl yürütmelerinin farkına varırlar. Sokrates'in bunu yapmaktaki amacı hakikatin en yalın ve açık haliyle ortaya çıkarılmasıdır. O kişileri toplum önünde bilgisizlikleriyle rencide etmeyi değil yanlışlıkların, tutarsızlıkların ve mantıksızlıkların sorular, sorgulamalar ve karşılıklı konuşmalar aracılığıyla ortaya çıkarılarak gerçek bilgiye birlikte erişilmesini amaçlar. Sokrates kişilerin zihninde zaten var olduğuna inandığı ve uygun sorularla açığa çıkardığı bu bilgilere erişme sürecine "*maiotik (doğurtma)*" der. Kendisini bilginin doğurtucusu olarak adlandırır ki burada anlatmaya çalıştığı şey var olan bir şeyi açığa çıkarmak için en uygun yöntemleri kullandığıdır (Aydın, 2008). Sokrates'in maiotik kavramıyla doğrudan bağlantılı bir diğer kavramı "*anamnesis (anımsama)*"dır. Sokrates'e göre insan dünyaya gelişinden itibaren bilgiyle donatılmış bir varlıktır ve bu da ruhun ölümsüzlüğünden kaynaklanmaktadır. Doğduğunda her şeyin bilgisine sahip olan ruh, kullanılmayarak unutulmaya başlanmış olan bilgileri, uygun sorular ve sorgulama ortamlarında yeniden hatırlar. Anamnesisin gerçekleşmesi maiotiğe bağlıdır. Sokrates'in bu kavramları açıklarken ebe metaforunu kullanması hayli önemlidir. O kendisini bilgiyi açığa çıkarmaya yardımcı olan kişi anlamında "*bilginin ebesi*" olarak adlandırır ki bu annenin karnında hazır bir şekilde dışarı çıkmayı bekleyen bebeğin ebe tarafından doğurtulması gibi insan zihninde halihazırda bulunan düşüncelerin doğurtulmasına işaret etmektedir. İnsan zihni de bir problem karşısında yeni düşüncelere gebe kalmakta ve problemi açık, net ve anlamlı hale getirme isteği arttıkça düşüncenin doğum sancılarını çekmeye başlamaktadır. Sokrates'in diyaloglarında kullandığı yöntem de buna benzemektedir. Ortaya attığı problemi muhatabının zihninde büyütür ve onun cevapları aramasına yardım eder. Bunu yaparken de karşısına tek bir muhatap alır. Çünkü bir ebe aynı anda birden fazla doğum yaptıramayacağı gibi Sokrates'de bilgiyi doğurtma işini yalnız bir kişiyle gerçekleştirebileceğini vurgular. En sonunda da hakikati muhatabının zihninden usta bir ebenin yaptığı gibi kolayca çekip alır. Onun çalışma odası insanın zihnidir.

Sokrates'in bu yöntemi kullanmasının nedeni nedir? Çünkü karşısında bilgisinin doğruluğuna kesin kanaat getirmiş ve hiç şüpheye düşmemiş bir halk vardır ve onlara, en emin oldukları konularda dahi bir şey bilmediklerini ya da bildiklerinin yanlış olduğunu göstermek istemektedir. Bunu yaptığında ise insanların bilgisizliklerinin farkına vararak herhangi bir konudaki bilgiye şüpheyle yaklaşacaklarını ve o bilginin doğrusunu öğrenmeye ve araştırmaya çalışacaklarını düşünmektedir. Bununla ilgili görüşleri de özellikle Menon diyalogunda yer almaktadır. Menon diyalogunda Menon'un "Erdem öğretilir mi?" sorusuna "Ben erdemini öğretilir bir şey olup olmadığını bırak, kendisinin ne olduğunu bile bilmiyorum." diyen Sokrates'in ilk üzerinde durduğu şey kavramların açıklığa kavuşturulmasıdır. Ona göre erdemini ne olduğu konuşulmadan öğretilir olup olmadığı konuşulamaz (Platon, 2013).

Sokrates'in eğitimden beklentisi kişiye bilgi edindirmek değildir. Onun düşüncelerini göz önünde bulundurduğumuzda Sokrates için eğitimi bireyin kendini tanımasına, anlamasına, geliştirmesine, düşüncelerinin ve eylemlerinin farkında olmasına, potansiyelinin açığa çıkmasına yardımcı olması

gereken etkinlik olarak gördüğü söylenebilir. Yani Sokrates'in yönteminde onun bireyde inkişafın gerçekleşmesi için çabaladığı açıkça görülebilmektedir (Demirci, 2007).

Kişiler bir kez hataya düştüklerini fark ettiklerinde artık "*şüph*e"inde hayatlarındaki yerini kavrayacaklar ve bilgiye dair bu şüphelerinden kurtulmak için doğruları aramaya koyulacaklardır. Öğrenmek sonsuz bir çaba gerektirir ve insan bu çaba içinde olmayı, hakikat için göze alabilmelidir. Sokrates hakikate erişmek için insanın önünde hiçbir engel görmez. Bireyler gerekirse geleneğe ve otoritelere dahi karşı çıkabilmeli ve bunu akıl ve sorgulamanın önderliğinde yapabilmelidir (Kantarıcı, 2013). Sokrates için akıl ve sorgulama insanda kalıp yargılara ve yanlışlara meydan okuyabilme cesaretini de beraberinde getirecek olan güçtür.

Sokrates için bilgisine sahip olunan şeyin eylemde de kendisini göstermesi gerekir. O, "*bilmek eylemektir*" fikrinden yola çıkarak bilmenin kıymetinin kendini aksiyon alanında göstermesiyle paralel olduğunu savunmaktadır.

Leonard Nelson

Sokratik sorgulamanın eğitim alanına taşınmasındaki amaç öğrencilerin düşüncelerinin farkına varmalarını sağlamak, bir konuyla ilgili ne kadar bilgiye sahip olduklarını anlamak ve en önemlisi de bir kavram ya da sorgulama basamaklarını analiz edebilmelerine yardımcı olmaktır (Paul & Elder'dan aktaran Bozer ve Kurnaz, 2016). Düşüncelerinin farkında olan, onları yönetebilen, öğrenmeye açık olan ve doğru akıl yürütme ilkelerini kullanabilen bireyler yetiştirmek önce bireyin sonra toplumun faydasına olduğundan eğitimin en mühim gayelerindedir.

Sokrates'in sorgulama ile ilgili görüşlerine yüzyıllar sonra tekrar dikkat çekilmiştir. 19. Yüzyılda Kierkegaard tarafından tekrar gündeme getirilen bu görüşler 20. yüzyılda da Leonard Nelson tarafından ele alınmış ve kendisi Sokratik sorgulama yönteminin ilkelerini eğitim alanına kazandıran kişi olmuştur. Esasen Sokratik sorgulama Nelson öncesinde de gelenek halinde sürdürülen bir yöntemdir fakat Nelson onu bu geleneksellikten çıkarıp, ilkeleri ve özelliklerini çağın koşullarına göre yeniden ele alarak, yönteme şu an kullandığımız halini veren kişi olmuştur (Yücesoy, 2006).

Nelson Sokrates'in kendi yaşadığı dönemde büyük bir devrim olarak nitelendirebileceğimiz felsefi ve pedagojik tavrını önemseyen bir filozoftur. Sokrates'in bilginin dışsal bir öğretime ihtiyaç duymaksızın planlı ve sürekli düşünüş ile açığa çıkabileceği fikrine katılır. Sokrates felsefeyi göklerden yere, sorgulamayı filozofların kendi aralarında gerçekleştirdiği bir faaliyet olmaktan halkın arasına indirmiş, ilk iş olarak kavramların aydınlatılması gerektiğini söyleyerek düşüncenin açık-seçikliğini savunmuş bir filozoftur. Nelson için bu felsefi tavır hayran olunmayacak bir şey değildir. Pedagojik anlamda ise Sokrates'in amacının öğretici değil öğrenmeyi öğretici bir yapıda olmasının altını çizmektedir. Sokrates öğrencilerine bir bilgiyi doğrudan vermemekte, onlara bilginin kıymetini, bilgiye nasıl yaklaşacaklarını, neden her zaman öğrenmenin peşinden koşma cesaretini göstermeleri gerektiğini öğretmektedir. Bu yüzden Nelson'a göre o felsefe tarihindeki en kıymetli yerlerden birinde olmayı hak etmiştir (Krohn, 2006).

Sokrates bilgi ile donatacağı öğrencilerin görünüşte bilgili, entelektüel ve başarılı olacağını farkındadır fakat o bu bilgi aktarma işinin bir insanın tüm hayatını kurtarmayacağını da bilmektedir. Bu yüzden gayesi öğrencilerine merak, sorgulama ve araştırma özelliklerini kazandırarak onların ömürleri boyunca bilginin peşinde olmalarını sağlamaktır. Sokrates öğrencilerine başarılı bir kimlik değil sorgulayan bir

tavır bırakmanın derindedir. Nelson için onun bu tavrı önemli olmakla birlikte Sokrates'in tüm görüş ve eylemlerini desteklemez. Ona göre Sokrates, diyaloglarına bakıldığında öğrencilerini kendi düşüncelerine çekmek isteyen bir yapıya sahiptir. Muhataplarının diyalog içerisinde uzun sorgulamalar yapmasına kimi zaman izin vermez ve kendi sorduğu sorulara kısa cevaplar vermelerini ister. Nelson, kendi yöntemini oluştururken Sokrates'in olumsuz gördüğü bu yanlarını almamış, sorgulamalarda bilgiye birlikte ulaşmak gerekliliğini desteklemiştir. Bunun olabilmesi içinde öğretmenin konuşmayı ve tartışmayı yönlendirici bir pozisyonda olmaması gerekir (Nelson, 2006).

Nelson Sokratik yöntemin ilkelerini oluştururken yalnızca Sokrates'ten değil Kant'ın düşüncelerinden de fazlasıyla etkilenmiştir (Boyacı vd., 2018). Bunu da Sokrates'in görüşlerinin bir kısmının bilimsel ilkelerle açıklanmamış olduğunu düşündüğünden ve gizil yönlerini ortadan kaldırmak istediğinden yapmıştır. Buna örnek olarak o anamnesis öğretisini gösterir. Sokrates bilginin hatırlandığını ve doğuştan olduğunu söylemiş fakat bunun tam olarak nasıl olduğunun ayrıntılarını vermemiştir. O bilgiyi daha çok metafizik bir güce bağlamaktadır. Fakat Nelson özellikle anamnesis öğretisi üzerindeki bu gizemi ortadan kaldırmak ve onu açıklığa kavuşturmak için Kant'ın düşüncelerine yaslanmıştır. Sokrates'in "anamnesis"ini Kant'ın "dedüksiyon"u ile açıklayarak onu bilimsel açıdan anlamlı bir hale getirmiştir (Nelson, 2006).

Nelson felsefenin yöntemini bilimin yöntemine yaklaştırmanın kolay olmadığını, nedeninin ise felsefe sorularının yapısından kaynaklandığını belirtir. Felsefe soruları görünüşte kolay gibi algılanan ve aslında o kadar da kolay verilebilecek cevaplara sahip olmayan, derin düşünme gerektiren sorulardır. O yüzden felsefe öğretmenlerinin öğrencilerine felsefeyi ve felsefe tarihini, bu soruları ezberletmeyi bırakması ve onlarda felsefe yapma, derin düşünme, soru sorma, sorgulama becerilerini geliştirmesi gerekmektedir. Nelson'a göre "felsefe üzerine ders verme sanatı değil öğrencileri filozof yapma sanatı"dır (Nelson, 2006). Nelson'un burada vurgulamaya çalıştığı şey filozofluğu bir iş olarak yapacak yetişkinler yetiştirmek değil filozofluğu yani sorgulama işini bir tavır olarak sergileyecek yetişkinler yetiştirmenin gerekliliğidir.

Ona göre en etkili felsefe öğretmeni soru soran ya da sorulara yargı bildirecek şekilde cevaplar veren öğretmen değildir. Etkili öğretmen öğrenciler arasında soru cevap oyunu başlatan, onlarda sorgulamanın ve eleştirel düşünmenin fitilini ateşleyen kişidir. Sokratik yöntem bazen öğretmenler tarafından yanlış yorumlanabilmektedir. Bu yöntemi bir öğretmen zihnine yalnızca "soru sorma" faaliyeti olarak kodlarsa sürekli olarak tek taraflı soruların sorulduğu bir yöntem haline almaya başlamaktadır. Bu da öğrencinin devamlı bir soru bombardımanına maruz kalmasına neden olmakta, soruyu soran öğretmen cevabı öğrenciden beklemekte, öğrenci cevap için normalden biraz fazla düşündüğünde de cevabı almadan soruyu geçiştirebilmekte ve yöntem verimli olmaktan çıkmaktadır. Nelson'ın tavsiyesi ise öğretmenin derste kendini bu kadar merkeze koymaması yönündedir. Öğretmen bir soru sorup tartışmayı başlatabileceği gibi ilk soruyu sorma ve tartışmayı başlatma işini de öğrencilere devredebilir. Örneğin derse şöyle bir giriş yapılabilir: "Sorusu olan var mı?" (Nelson, 2006). Bu, öğretmenlerin genellikle konuları anlattıktan ve dersi bitirdikten sonra sordukları bir sorudur. Ama Nelson'a göre öğretmen daha dersin başında bir konu, bir kavram ya da bir problem vererek ya da hiçbir şey vermeyerek öğrenciye "Sorusu olan var mı?" diye sorduğunda öğrencide düşünme faaliyetini de başlatmış olacaktır. Bunun başlarda kolay olmayacağını, öğrencilerin soru sormayı bilmediğini ve öğretmenin sabırla öğrencilerden gelecek soruları beklemesi gerektiğini vurgular. Burada öğretmenin rolü öğrencilerden gelen iyi-kötü tüm soruları değil de en uygun olan soruları seçmek ve bu soruları

tartışmaya açmaktır. Yine verilen cevapları da soruyla anlamlı olacak şekilde açarak soruları tüm öğrencilere yöneltecektir.

Charles Sanders Peirce

Peirce'in felsefe literatürüne en büyük katkısı, "pragmatizm" terimini ortaya atması ve sistemini kapsamlı olarak ortaya koymasındadır. Onun için pragmatizm salt bir faydacılık anlamında değildir, düşünceleri açık ve seçik hale getirme, sözcüklerin ve kavramların anlamlarını belirlemede kullanılan bir yöntemdir. Peirce, pragmatizmin izlerini Sokrates ve Kant gibi bazı filozoflara dayandırabileceğimizi ifade etmektedir (Türer, 2003).

Peirce'in kendi sistemi içerisinde üzerinde durduğu ve kendinden sonra gelen Dewey ve Lipman'ı etkilediği önemli kavramlardan biri "*tecrübe*"dir. Hatta Peirce için tecrübe bizim "*tek öğretmenimiz*"dir (Strand & Legg, 2019) Tecrübenin önemi düşünmelerin onların içerisinde gerçekleşiyor olmasından kaynaklanmaktadır. Peirce'e göre tecrübelerin değişimi ve gelişimi sağlayabilmesi için bireyin alışkanlıklarını değiştirebilecek cesaretle olması gerekir. Çünkü hayatlarımızı yönlendiren şeyler inançlardır ve onlarda zamanla alışkanlık haline gelirler. Bireyin ve toplumun ilerlemesi ancak yeni öğrenmelerle, yeni fikirlerle gerçekleşir ve bunu yapacak olan düşünmedir. Düşünmenin aktif olabilmesi içinde insanın hayata atılması ve hayat içerisinde eylem halinde olması gerekir. Zaten ona göre insan buna doğal olarak ihtiyaç duyan bir varlıktır (Türer, 2003). İnsanın hayatta kalabilmesi için alışkanlıklarını yeni durumlara göre düzenlemesi zorunludur. Tecrübeler düşünmeleri, düşünmeler yeni tecrübeleri sürekli olarak etkiler. Aralarındaki bu sürekli bağ sayesinde insan hayatı sonsuz zenginlikte deneyimler yaşama ihtimallerini barındırmaktadır.

Peirce'a göre öğretmen öğrencilerine bilgiyi aktaran değil farklı tecrübeleri yaşayabilmesi için fırsatlar sunan, ortamlar oluşturan ya da var olan tecrübe ortamlarından öğrencilerin yararlanabilmesi için onlarda "*öğrenme arzusu*"nu tetikleyen kişi olmalıdır (Peirce, 1989). Öğrencilerin düşünen, değişime katkı sağlayacak bireyler olması için tecrübelerinin farkında olmaları gerekir. Bu farkındalık merak ve gerçek şüphe ile doğrudan ilintilidir. Öğretmen öğrencilerine bu alışkanlıkları kazandırmak istiyorsa öncelikle kendisinin böyle olması elzemdir. Ona göre öğrenme arzusu aklın ilk kuralıdır (Haack, 1997). Öğretmen ancak merak, gerçek şüphe ve öğrenme arzusu içinde olduğunda öğrencilerini sorgulama yoluna sokmuş olacaktır (Peirce'den aktaran Strand, 2005).

Peirce'a göre, sorgulama ortamının oluşmasındaki en büyük engeller şunlardır (Cantens, 2006: 97):

- Apaçık gerçekler olarak sunulan "mutlak iddialar"da bulunmak.
- Bir şeyin insan bilgisini aştığını ve dolayısıyla bilinemeyeceğini iddia etmek.
- Bazı önerilerin temel ya da açıklanamaz olduğunu iddia etmek.
- Bazı yasaların veya gerçeklerin son ve mükemmel formülasyonunu bulduğunu iddia etmek.

Bir topluluk iyi bir sorgulama yapmak istiyorsa Peirce'in bahsettiği bu dört engel davranıştan uzak durmalıdır. Çünkü bu engeller kişide gerçeği öğrenme arzusunun oluşumuna ket vurur.

Peirce'a göre "*iyi öğretmen*" dediğimiz kişiler öğrenme arzusunu ve merakını hiç kaybetmeyen, bildiklerinden şüphe duyup doğrusuna erişmeye çalışan daimî öğrencilerdir. Öğretmenin kendi yanlışlarını ve hatalarını da görmesi ve kucaklaması önemlidir. Öğrencinin gözünde öğretmen her şeyi bilen pozisyonundan sıyrılmalı, her şeyi öğrenmeye çalışan bazen hatalar da yapan bir birey pozisyonuna yükselmelidir. Yani Peirce'e göre, sadece öğretmenlerin kendileri, "şüphe etme

istekliliğine" (veya entelektüel meraka) sahip olduklarında, öğrencilerinin öğrenme arzusu ya da gerçeği öğrenme isteğine ilham verebilirler (Chiasson, 2001).

Lipman'ın Charles Sanders Pierce'dan etkilendiği kavramlardan diğeri "*araştırmacılar topluluğu*" dur (Brent, 1998). Peirce'in araştırma topluluğu, bir tür yorumlayıcı topluluktur ve bu topluluk içindeki bireylerin hiçbiri gözlemleyici değil, aktif katılımcı ve deneyicidir. Ona göre kişiler üzerinde çalıştıkları bilgi ile ilgili verileri çaprazlama olarak gözden geçirirler. Bu çaprazlama incelemeler, diğer topluluk üyeleri ve tabiat tarafından yapılır. Bu ikili yapı sayesinde bilimsel metot, diğer metotlar gibi dejenere olmaz (Türer, 2003). O yüzden felsefede de doğru ve dejenere olmamış bilgiye erişebilmek için bilimin yöntemini ve araştırmacılar topluluğunu kullanmak gerekir.

Peirce faydayı anlamlılık ile bağdaştırarak pragmatizmi bilimsel yöntemle uyarlamak için çabalamıştır (Bakır, 2008). İnsanın tecrübelerinden dersler çıkarabilmesi için mantığın anlam yorumuna ihtiyacı vardır (Brent, 1998). Bu yüzden Peirce felsefeyi mantığın yöntemlerine yaklaştırmaya ve felsefi doğrulara bu şekilde ulaşmaya çalışmıştır. Ona göre mantık ile insanın tecrübi davranışlarının anlamına erişmesi gerçekleşir. Ayrıca mantıksal düşünmenin en yüksek noktası "*gerçeği öğrenme isteği*"dir. Felsefe ve bilimle uğraşan bir insanın onların gerçeğini öğrenebilmek için mantığın akıl yürütme ilkelerine ihtiyacı vardır (Cantens, 2006: 97). Böylece Peirce, felsefe yapmak, bilimsel yöntem ve mantık arasındaki zorunlu ilişkide akıl yürütme ilkelerinin önemini konu edinmiş, bu Dewey'le olgunlaşmış ve Lipman'ın sisteminin de önemli dayanaklarından biri olmuştur.

John Dewey

Dewey için felsefe;yaşantının içeriğinde belirsiz olan şeyde kaynağını bulur. Amacı belirsizlik içindeki zorlukları saptama ve bunları aydınlatmadır. Ayrıca gerçek faaliyette doğru olup olmadıkları gözden geçirilmesi gereken varsayımlar ortaya atan bir düşünme biçimidir. Felsefe neredeyse kendisi hakkında bilince ulaşmış, yaşantıda yerinin, işlevinin ve değerinin genel olarak farkına varmış düşünme olarak da nitelendirilebilir (Dewey, 1996: 362-368). Felsefe insan yaşamının farklı yönleri arasındaki ilişkileri araştırmalı ve en önemli toplumsal sorunlarla ilgilenmelidir (Selvi, Sönmez ve Özüdoğru, 2014: 26).

Dewey, Peirce'in öğrencilerindendir ve o da hocası gibi pragmatist bir filozoftur. Onun pragmatizmi daha çok bilgi ile faaliyet, bilmek ile eylemde bulunmak arasındaki bağlılığa karşılık gelmektedir. Bu yüzden onun için en önemli kavramlardan biri "*deneyim*"dir. Okul da öğrenciye bilgiyi sunması gereken değil deneyim fırsatı vermesi ve davranış kazandırması gereken kurumdur (Yıldız'dan aktaran Demirel, 2019). Fakat yine de Dewey için önemli olan deneyimin niteliğidir. Her deneyim kıymetli davranışların kazanılmasına yol açmayabilir. Deneyimlerin kabul edilebilir olması ve başka deneyimlerin önünü açıyor olması, onu kıymetli hale getirir (Dewey, 2007). Ayrıca deneyimin gerçekleşmesi için bilinçli algılamanın olması gerekir.

İnsanın deneyimlerini edineceği yer ise toplumdur. Onun varlığı ve eylemleri toplum içinde anlamlı hale gelmektedir. Eylemlerimiz yalnızca bizi değil toplumu da etkiler, çünkü biz aslında çevrede yaşayan değil *çevreyle yaşayan* varlıklarız görüşünü savunur (Dewey'den aktaran Talisse, 2016). Okul da toplumun bir parçasıdır ve bu parçanın içinde insanın kendi anlamlı benlik bütünlüğünü oluşturması gerekir. Okul öğrenciyi hayatın ve gerçekliğin içinden çekip almamalı aksine onu hayatın kendisiyle karşılaştırmalıdır. Okulun amacına ulaşabilmesi için toplumu tanınması, toplumun tüm kesimleriyle etkileşim içinde olması ve ortak ilgiler geliştirerek bu etkileşimi daha güçlü hale getirmesi önemlidir (Selvi vd., 2014: 27).

Dewey'e göre onun dönemindeki okullar sorgulamanın ne demek olduğunu bilmediklerinden öğrencilere yanlış sorgulamalar yaptırmaktadırlar. Okul öğrencilere sorgulamanın kendisini değil, daha önce sorgulanmış, olmuş, bitmiş, sonuçlanmış olayların ürünü üzerine sorgulamayı öğretmektedir. Oysa sorgulamanın ilkeleri öğretilirse öğrenci bu ilkeler aracılığıyla karşılaştığı her yeni durum için sorgulama faaliyetini yanında bir yönlendirici olmasa da devam ettirebilecektir (Lipman, 2003).

Dewey'e göre bilgi toplum içinde ve eylem halinde ortaya çıkan bir şeydir. Kişinin davranışlar sergilemesi ve bunların başkaları ve kendisi tarafından eleştiriye uğrayarak doğru davranışın seçilmesine doğru giden bir süreçle doğru bilgilere ulaşılabilir. O halde bilginin oluşabilmesi, sorgulamanın gerçekleşebilmesi ve eleştirel bir toplumun ortaya çıkabilmesi için toplumda olması gereken en önemli unsur "*demokrasi*"dir (Kennedy, 2012).

Demokrasi toplumda özgürlüğün sağlayıcısı ve koruyucusuyken, aynı zamanda da farklılıkları bir arada barındıran, onlara saygı duyan ve önemseyen bir unsurdur. O halde demokratik vatandaşlar yetiştirme görevi de topluma ve okula aittir. Çünkü etkili eğitim ancak araştırma, sorgulama ve ifade etme özgürlüğünün olduğu demokratik ortamlarda gerçekleşebilir. (Selvi vd., 2014: 27). Dewey bu "*demokratik eğitim*" fikri ile Lipman'ı fazlaca etkilemiştir.

Onun Lipman'ı etkilediği bir diğer düşünce ise sonrasında Lipman'ında kavramsallaştırdığı "*refleksif düşünme*"dir. Dewey düşünme biçimlerinden yalnızca eleştirel düşünme üzerinde durmamış ayrıca yaratıcı düşünmeyi ve yansıtıcı düşünmeyi de önemsemıştır. Bir bireyin yalnızca eleştirel, yaratıcı ya da yansıtıcı davranamayacağını, bunların kendi aralarında sürekli olarak dönüşlü bir etkileşim halinde olduğunu söylemiştir. Bir düşünmenin iyi olabilmesi için bireylerde tüm bu düşünme biçimlerinin gerektiği yerlerde devreye girmesi gerekir (Lipman, 2003).

Matthew Lipman:

Lipman, felsefe eğitiminin öğrenciye felsefe öğretmekten çıkıp felsefi tavır kazandırmaya yönelik olması gerektiğini söylemiş, bunun içinde Çocuklar için Felsefe (P4C) programını oluşturmuştur. Bu programın temel amacı felsefenin yalnız yetişkinler ve soyut düşünme yeteneğini kazanmış kişiler tarafından öğrenilebileceğini ve yapılabileceğini değil, çocuklar için de ulaşılabilir bir alan olduğunu ispatlamaktır. Çocuklar için felsefe programının kullandığı en temel öğrenme ortamı "*Sorgulama Topluluğu*"dur. Sorgulama topluluğun kişiye en fazla katkısı başkalarının deneyiminden öğrenme ve aynı zamanda düşünceleri diğer fikirlerle karşılaştırma ve onlara dayalı olma fırsatı sunmasıdır (Dombaycı, 2002). O bir sorgulama ortamında öğrencide tüm düşünme boyutlarını aktif hale getirebilmek gerektiğini savunur.

Lipman eserlerinde demokrasi ve eğitim ilişkisine odaklanmıştır. Dewey'in eğitim ve felsefe ile ilgili düşüncelerini eğitim alanına uygulamalı olarak yansıtmıştır. Aralarındaki farkta buradan kaynaklanmaktadır. Dewey fikirleriyle ilgili olarak bizlere uygulamaya dair örnekler sunmazken Lipman felsefe eğitimi alanına fazlaca örnek kazandırmıştır (Demir Çelebi ve Kenan, 2014). Felsefi tartışmaların gerçekleşeceği sorgulama topluluğu öğrenme ortamlarında kullanılmak üzere pek çok hikâye kitabı yazmış ve bu hikâye kitaplarının her biri için nasıl çözümleneceğini, cümlelerin anlamlarına hangi açılardan bakılması gerektiğini, hangi söylemin hangi düşünme becerisini geliştireceğini açıklayan kılavuz kitaplar hazırlamıştır. Lipman felsefeyi, bir şeyleri anlamlandırmak ve öğrencileri düşünmeye

hazırlamak için mükemmel bir disiplin olarak görür (Lipman'dan aktaran Kennedy, 2012). Ona göre tüm diğer bilimlerin temelinde felsefi tavır olmak zorundadır.

Lipman düşünmeyi, çalışırken ellerin kullanılmasına benzetir. Ona göre nasıl ki insan çalışırken iki eli birbirinden farklı şeyleri aynı amacın farklı yönlerini gerçekleştirmek için yapıyorsa düşünce de aynı anda farklı boyutlarda çalışarak ortak amaca hizmet etmek için çalışabilir. Yani bir olayı farklı yönlerden görüp değerlendirmek ve yorumlayarak yargıya varmak çok boyutlu düşünmeyi gerektirir. Çok boyutlu düşünmenin okullarda geliştirilmesi için işe koşulması gereken en önemli düşünme boyutları Lipman'a göre eleştirel, yaratıcı ve özenli düşünmedir (Lipman, 2003). Eleştirel düşünmeyi çok ön plana çıkaran ve yalnızca eleştirel düşünmeye odaklanan eğitimcileri ve eğitim kurumlarını eleştirir. Ona göre birey her düşünme boyutunda geliştirilebildiği zaman "*iyi düşünme (good thinking/doğru düşünme)*" özelliğini kazanmış olur.

Sorgulama topluluğu uygulamasında anlamın yapılandırılması önceliklidir ve çocuklar anlamın ortak yaratıcısıdır. Topluluk özellikle demokratik ortamın oluşturulması üzerine kuruludur. Çocuklar kendi fikirleri ile deneyimleri, diğerlerinin fikirleri ile deneyimleri arasındaki ilişki ve farklılıklar hakkında düşünür, karşılaştırma ve yorum yaparlar. Her çocuk topluluk tartışması içinde elde edeceği deneyimler ve fikirlerini ifade etme açısından eşit değere sahiptir (McCall, 2017).

Sorgulama topluluğunun 3 önemli ögesi vardır. Bunlar kolaylaştırıcı, topluluk ve uyarıcıdır. Kolaylaştırıcı toplulukla konuşmayı yürütecek olan kişidir. Kolaylaştırıcı konuşmanın tamamını kontrol altında tutan ve soruları soran kişi değil, konuşmada düzeni oluşturan, tartışmaların fitilini ateşleyen, uygun sorulmuş soruları seçen ya da uygun sorulmuş sorular ile cevapları açık seçik hale getirmeye çalışan kişidir.

Sorgulama topluluğu öğrenme ortamı şu şekilde oluşturulur: (Haynes'den aktaran Boyacı, Karadağ ve Gülenç, 2018: 154).

- Rahatlama egzersizi yapma ve oturum kurallarını belirleme
- Sorgulamayı başlatmak amacıyla bir uyarıcı (hikâye, nesne, resim vb.) sunma
- Uyarıcı üzerine düşünülmesi için zaman verme
- Katılımcıların ilginç veya şaşırtıcı sorular düşünmesi için zaman verme ve soruların sorulması
- Sorular arasında bağlantı kurma
- Sorgulama sürecine girilmesi için sorgulama yapılacak soruyu seçme
- Soru hakkında düşünce geliştirme
- Birbirinin düşüncesini takip etme
- Oturum yöneticisi tarafından sorgulama yolları açmaya teşvik etme
- Tartışmayı ve süreci özetleyen ve kaydetmeyi sağlayan bir görsel oluşturma
- Süreci yansıtan özetleme yapma.

SONUÇ

Lipman'ın sorgulama topluluğu olarak adlandırdığı öğrenme ortamının ilk adımını atan filozof Sokrates olmuştur. Sokrates sorgulama metodunu ve soru sorma tekniğini kullanan bildiğimiz ilk filozoftur. Ayrıca bilginin insan zihninde var olduğunu ve doğurtma yöntemi ile tekrar açığa çıkarılabileceğini, unutulmuş bilginin bu şekilde anımsanabileceğini savunur. Nelson, Sokrates'in yöntemini çok beğenmiş fakat onu muhataplarını yönlendirmesi ve tartışmayı kendi istediği yere çekmeye çalışması açısından eleştirmiştir. Sokratik sorgulama yöntemini eğitim alanına uyarlayan Nelson bu yöntemi oluştururken

www.jret.org @ Her hakkı saklıdır. Dergide yayınlanan yazıların; intihal, etik ve diğer 30 tüm sorumluluğu yazara/yazarlara aittir.

Sokrates dışında Kant'ın fikirlerinden de etkilenecek Sokrates'in kavramlarını daha bilimsel bir şekilde açıklamaya çalışmıştır. Felsefe öğretmenini de felsefe bilgisini aktaran değil felsefe yapmayı öğreten bir sanatçı olarak gören Nelson, bu düşüncesiyle kendinden sonra gelenleri oldukça etkilemiştir. Peirce'nin sorgulama topluluğuna en büyük katkısı "araştırma topluluğu" kavramını ilk kullanan kişi olmasıdır. Toplulukla araştırmanın önemine değinmiş, tecrübenin kıymetini vurgulamıştır. Ayrıca öğretimde merak ve gerçek şüphe gibi temel özelliklerin bulunmasının öğrencilerinde öğrenme arzusunu tetikleyeceğini savunmuştur. Felsefi sorgulamayı mantık alanıyla birleştirmeye çalışmasının etkileri Lipman'ın kendi programında da geniş bir şekilde görülmektedir. Peirce kendisinden sonra en büyük miras olarak öğrencisi Dewey'i bırakmıştır. Dewey'in sorgulama topluluğuna katkısı da özellikle insanın toplumsal varlık oluşu, demokratik eğitim anlayışı ve refleksif düşünmeyi önemsemesi şeklinde olmuştur. Zaten sorgulama topluluğun tarihine baktığımızda Lipman'ın Dewey'in düşüncelerinden çok etkilendiğini de görüyoruz. Dewey'den en büyük farkı ise sorgulama topluluğu ile ilgili çok zengin uygulama örnekleri bırakmasıdır.

Lipman'ın sorgulama topluluğuyla felsefe derslerinin gerçekleştirilmesi, öğrencilerin felsefe dersine olan ilgilerini artırırken aynı zamanda onların iyi insan iyi vatandaş olarak tarif ettiğimiz bireyler olarak yetişmesine, toplumun demokratik yapısına katkıda bulunan, öğrenmeyi seven, sorgulayıcı, eleştirel, yaratıcı ve özenli bir anlayışa sahip olmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca bu kazanılan davranış ve düşünme biçimleri kişinin yalnızca felsefe dersine ilişkin tutumlarını değiştirip başarılı olmasına değil; hem yaşantısı içerisinde kararlar alırken daha yetkin tavırlar sergilemesine ve hem de diğer derslerdeki başarılarının artmasına sebep olacaktır. Ancak problem çözme becerileri, sorun tespit edebilme yeteneği gelişmiş, analitik ve sentetik düşünme becerilerini kazanmış olan birey yeniçağın gerekliliklerine ayak uydurabilecek, değişim ve dönüşümü sağlarken yaşantısının sorumluluğunu alabilecektir.

Not: Bu çalışmanın bir kısmı 18 Nisan 2020 Tarihinde "11'inci Uluslar arası Eğitimde Yeni Yönelimler Kongresi"nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

KAYNAKÇA

Akarsu, B. (1998). *Felsefe terimleri sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Yayınları.

Aydın, M. Z. (2001). Aktif öğretim yöntemlerinden buldurma (Sokrates) yöntemi. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1), 55-80.

Bakır, K. (2008). Bir yöntem felsefesi olarak Pragmatisi)zm. *Felsefe Dünyası Dergisi*. 47, 153-162.

Boyacı, N. P., Karadağ, F. ve Gülenç, K. (2018). Çocuklar İçin Felsefe/Çocuklarla Felsefe: Felsefi Metotlar, Uygulamalar ve Amaçlar. *Kaygı*, 31, 145-173. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/560797> sayfasından erişilmiştir.

Boz, İ. (2018). İlkokul 4. Sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama düzeyi ile matematik problemlerini çözme başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 40-53.

Bozer, E. N. ve Kurnaz, A. (2016). Uyuyan zihinleri uyandırma: Sokratik sorgulama. E. Yılmaz, M. Çalışkan ve S. A. Sulak (Ed.), *Eğitim Bilimlerinden Yansımalar* içinde, (s. 153-166). Konya: Çizgi Kitabevi.

Brent, J. (1998). *Charles Sanders Peirce: A life*. Bloomington: Indiana University Press.

Büyükalın, S. (2007). *Soru Sorma Sanatı*. Ankara: Nobel.

Cantens, B. (2006). Peirce on science and religion. *International Journal for Philosophy of Religion*, 59, 93-115.

Chiasson, P. (2001). *Peirce and Educational Philosophy*. Mats B. & João Q. (Eds.) The Commens Encyclopedia-The Digital Encyclopedia of Peirce Studies, from <http://www.commens.org/encyclopedia/article/chiasson-phyllis-peirce-and-educational-philosophy>.

Çotuksöken, B. ve Tepe, H. (Ed.). (2015). *Çocuklar için felsefe eğitimi*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Demir Çelebi, Ç. ve Kenan, S. (2014). Çocuk felsefesi ve Küçük Prens'in çocuk felsefesi açısından incelenmesi. *Yıldız International Conference On Educational Research And Social Sciences Proceedings Book*, (ss. 305-315).

Demirci, F. (2007). İki siyasal eğitim modeli: Sokrates ve Platon'un eğitim ve insan anlayışları (Sokratik ve Platonik eğitim). *38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiri Kitabı*, 9 (ss. 105-127).

Aydın, H. (2008). Sokrates'in felsefesi ışığında Sokratik yönetime analitik bir yaklaşım. *Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi*, 4(16), 1-8.

Demirel, F. (2019). John Dewey ve İsmail Hakkı Tonguç'un düşüncelerine göre insan doğasının eğitimle ilişkilendirilmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 52(3), 969-989.

Dewey, J. (1996). *Demokrasi ve Eğitim*. (S. Otaran. Çev.). İstanbul: Başarı.

Dewey, J. (2007). *Deneyim ve Eğitim*. (S. Akıllı. Çev.). Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

Dombaycı, M. A. (2002). *Ortaöğretimde öğretim ilke, yöntem ve teknikler açısından felsefe öğretimi*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara.

Dombaycı, M. A. (2014). Models Of Thinking Education And Quadruple Thinking. *International Journal on New Trends in Education and Their Implications*, 5(4), 12-28.

Haack, S. (1997). The role of the FRR in Peirce's Philosophy. Jacqueline B. & Paul F. (Eds.) In: *The first rule of reason- The philosophy of Charles Sanders Peirce*. Ontario: University of Toronto press.

Kantarci, Z. (2013). Sokrates ve eğitim felsefesi. *Mavi Atlas Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 78-90.

Kennedy, D. (2012). Lipman, Dewey, And Community Of Philosophical Inquiry. *Education & Culture*. 28(2), 36-53.

Kennedy, N. S. (2012). Lipman, Dewey, and Philosophical Inquiry in the Mathematics Classroom. *Education and Culture*, 28(2), 81-94.

Krohn, D. (2006). Sokratik konuşmanın teori ve pratiği. S. Yücesoy (Ed.), *Sokratik konuşma-Tarih-Kuram-Uygulama* içinde, (s. 9-22). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Lipman, M. (2003). *Thinking in Education*. NewYork: Cambridge University.

Lipman, M., Sharp, A. M. (1980). *Social Inquiry: Instructional Manual to Accompany MARK*, Montclair: First Mountain Foundation.

Lipman, M., Sharp, A. M., Oscanyan, F. (1980). *Philosophy in the Classroom*, Philadelphia: Temple University Press.

Lipman, M. (2008). *A Life Teaching Thinking*. New Jersey: Institute for the Advancement of Philosophy for Children.

Lipman, Matthew. (1995). "Good Thinking". *Inquiry: Critical Thinking Across Disciplines*, 15(2), 37-41.

McCall, C. C. (2017). *Düşünmeyi dönüştürmek: İlk ve orta sınıflarda selsefi sorgulama*. (K. Gülenç. Çev.). Ankara: Nobel.

Nelson, L. (2006). Sokratik yöntem. S. Yücesoy (Ed.), *Sokratik konuşma-Tarih-Kuram-Uygulama* içinde, (s. 37-80). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Peirce, C. S. (1989). *Writings of Charles S. Peirce, A chronological edition, Volume 4(1879–1884)*. Justus Buchler (Ed.), Bloomington: Indiana University Press.

Platon. (2013). *Menon* (2.baskı). İstanbul: Say Yayınları.

Randolph, J. J. (2009). A guide to writing the dissertation literature review, practical assessment. *Research & Evaluation*, 14(13), 1-13.

Selvi, K., Sönmez, B. ve Özüdoğru, F. (2014). John Dewey: okul, toplum ve eğitim. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 25-34.

Strand T. & Legg C.W. (2019). Peirce and Education, an Overview. Peters M. (Ed.) Encyclopedia of Educational Philosophy and Theory, from

https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007%2F978-981-287-532-7_571-1#howtocite.

Strand, T. (2005). Peirce on education: Nurturing the first rule of reason. *Studies in Philosophy and Education*, 24(3), 309–316.

Talisse, R. B. (2016) Felsefenin yeniden inřası. (F. Demir. Çev.) *Marife*, 16(1), 179-191.

Türer, C. (2003). Charles S. Peirce'ün epistemolojisi. *Bilimname II. 2*, 23-52.

Yücesoy, S. (Ed.). (2006). *Sokratik Konuşma: Tarih-Kuram-Uygulama*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

WWW.JRET.ORG